

TÓTH LÁSZLÓ

„...annyi forró láz gyümölcse”

Fábry Zoltán és Forbáth Imre levelezése 1956–1967

Közép-európai kor- és kórtörténeti adalékok a 20. század ötvenes és hatvanas éveéhez 4.

„Mi van itt?”

Közben 1963. május 22–25. között lezajlott a Csehszlovák Írók Szövetségének társadalmi-közéleti-irodalmi szempontból nagy jelentőségű III. kongresszusa, mely – fellépve a dogmatikus és sematikus irodalomszemlélet és -kritika ellen – ha felemás retorikával is, de kiállt az irodalom és az irodalmi élet desztalinizálása, valamint demokratizálása és az egyes művek irodalmi és esztétikai értékük szerinti elbírálása mellett,¹ melyen részt vett Forbáth Imre is. Amit többek közt arra is igyekezett kihasználni, hogy „jelentős emberekkel” beszéljen Fábry, illetve cseh fordítása érdekében. Így a tekintélyes irodalmi lap, a Plamen főszerkesztője, Jiří Hájek – Forbáth közvetítésével – rögtön meg is rendelt tőle egy tanulmányt József Attiláról és az avantgardista mozgalmakkal való kapcsolatáról (*Teplíce*, 1962. július 2.). Fábry azonban, aki épp egy újabb kórházi kezelés után volt ismét, bár nagyon megörült, amikor az egyik szlovák irodalmi lap írókongresszusi beszámolóí között megpillantotta Forbáth fényképét, melyen barátja „mint valami olimpuszi Zeusz” feszített „a törpék között: szakállasan, nagytestűen”, egyelőre képtelen vállalni a József Attila-tanulmányt, mivel a „feje bent van a német komplexszum [sic!] egészében”, amitől most nem tud elszakadni. Fölajánlhatja viszont helyette a Plamennek – természetesen a születésnapjához való vonatkozások kihagyásával – a *József Attila költészete* című tanulmányát a *Hidak és árkokból*. Mellesleg újabb szlovák válogatása is készül *Vox humana* címmel, ám, jellemző módon, nem pozsonyi, hanem a kassai Kelet-szlovákiai Kiadó gondozásában. Még szerencse, hogy Magyarországon „látják”, írnak, beszélnek róla és „hozzák” a cikkeit, így például az Új Írás júniusi számában B. Nagy László is hosszabb tanulmányban

¹ A kongresszusról és az ott elhangzott főbb beszámolókról lásd bővebben: Tóth Tibor: *Több szabadság, több felelősség*. Irodalmi Szemle, 1963. 4. sz., 395–410. p.

méltatta őt (*Fábry Zoltán igaza*), de – panaszkodott Forbáthnak – „mi van itt? és a csehek hallgatása – szinte fizikai fájdalom”.²

Forbáth Imre közben elkezdte írni a visszaemlékezéseit, igaz, egyelőre elégedetlen vele, ezért inkább az aforizmáit folytatja, melyeket „úgy vesznek a folyóiratok, mint meleg zsemléket” (*Teplíce, 1963. szeptember 5.*). Egyébként Fábry írhatna valamit a közelgő „65-ösére” (*Teplíce, 1963. szeptember 26.*), mely kérésére a stószí író csak november 14-én reagált, mivel közel egy hónapig ismét kórházban volt, és emiatt nem tudott foglalkozni tervezett köszöntőjével sem, ami azért is „nagy baj”, írta, „mert a hetvenet nemigen hiszem, hogy megéljük”.³ Forbáth azonban ezt megelőzően már arról számolt be Fábrynak, hogy a Plamennél újabban már nem kéri a tanácsait, mivel Rákos Péter, a prágai Károly Egyetem magyar lektora személyében időközben magyar munkatársuk is akadt. Egyébként sem biztos benne, hogy Fábry régi József Attila-írása megfelelne-e a lapnak, mivel – bár az az ő számára egy „gyönyörű és megrázó tanulmány” – „a csehek erősen forszírozzák ma a modern, avantgárd oldalt”. Tőle is például a szürrealista verseit kéri, s a többi „áporodottnak”, a „divatból kimentnek” tartják. Lehet, hogy annak a Losoncra jött teplicei fürdővendégének van igaza, aki „életében egy sort sem olvasott” tőle, vagyis, tette hozzá nem kevés öngúnnyal, ebből is látszik, hogy milyen „híres költő” lenne is ő (*Teplíce, 1963. október 3.*).

A kettőjük közti, újabb több mint féléves csendet azután Fábry Zoltán törte meg 1964. május 18-i levele méltatlankodásával: „...mi van velünk? Már emberemlékezet óta nem ment és nem jött levél? Igaz, mindketten eléggé nyavalyákkal vagyunk verve, de azért ez a hallgatás még sincs rendjén.” Ami az ő esetében némiképp még *indokolt* is volna, hiszen: „Elhallgattattak” – közölte lakonikus tömörséggel barátjával Fábry. Az történt ugyanis, hogy a Hétben még az előző év októberében megkezdett terjedelmes, *Antisematizmus* című, folytatásokban megjelent tanulmányának közlését leállították („a Hét fejesei [Lőrincz, Egri]”), s bár az Irodalmi Szemle úgymond „próbálgozik” a további részei közlésével, „de ez urak mindenfelé már úgy eldenunciálták a dolgot, hogy nemigen lehet belőle valami”.⁴ Nem hagyhatja viszont szó nélkül, hogy az 1950-es évekbeli pere utáni politikai és állampolgári, valamint irodalmi rehabilitálását s új poémája, a *Villa Tereza* megjelenését követően Forbáth dicsérte Laco Novomeskýt,

² MTAK Ms 5381/89. (1963. július 25.) – Fábry szóban forgó szlovák tanulmánykötete a Kelet-szlovákiai Kiadónál azonban csak 1974-ben jelent meg, melyet még a *Naše vlast, Evropa* című, 1967-es cseh válogatása is jócskán megelőzött. – Csehszlovákiai magyar visszhangtalanságával kapcsolatban megjegyzendő, hogy Reguli Ernő Fábry-bibliográfiájának adatai alapján 1963-ban például kétszer akkora volt a szlovákiai magyar kritikai recepciója, mint a magyarországi.

³ MTAK Ms 5381/92. (1963. november 14.) – Viszont ha az ő köszöntője el is maradt, s helyette csak e „néhány sorral”, de szíve „minden melegével” üdvözölheti őt, írta Fábry Forbáthnak ugyanitt, örömmel olvasta az Új Szóban, hogy 18-án Pozsonyban „egy ünneplő estén” terveznek megemlékezni róla. (Lásd ez utóbbit: *Forbáth-est Bratislavában*. Új Szó, 1963. november 13., 2. p.)

⁴ MTAK Ms 5381/93. – Fábry írásának közlését a Hét 1963. október 27-i, november 3-i, november 10-i és november 17-i számai kezdték el, és az Irodalmi Szemle 1964. 5. és 6. számai fejezték be.

a költő-politikust, akit, mint írta: a „38 előtti” lehet is, de az 1945 utánit?! Hisz neki épp a szlovákiai magyarság második világháború utáni jogfosztásában, üldözésében Gustáv Husák mellett főszerepet vállalt Novomeský jelenti a szlovák sovinizmust „hivatalos kommunistaságban”: „Engem 1946-ban – érvelt – nem volt hajlandó fogadni, aztán megüzente: fogad, de azzal a feltétellel, hogy a szlovákiai magyarság sorsáról nem beszélünk.” Amiből azonban „nem kért”, mert „Novomeský volt az, aki mint követendő célt újságcikkekben az asszimilációt jelölte ki utunk és jövőnk céljául. Hogy pedig Husák milyen magyargyűlölő, az közismert. Mit használ nekünk az ő rehabilitálásuk?!”⁵ Két nappal később Fábry egy fiatal irodalomtörténész, Varga Rózsa kérését tolmácsolta Forbáthnak, aki egy, a szocialista irodalomról Budapesten tervezett tanulmánykötetbe kívánt portrét írni a költőről, melyhez személyesen is felkeresné, és a stószói író kérte meg, hogy „konferálja be” őt, hogy „ne vadidegenként érkezzen”.⁶ Forbáth egy postafordultával küldött képeslapon jelezte Fábrynak, hogy mennyire örült a leveleinek („Köszönöm soraidat, melyek mint mennyei manna hullottak egy beteg és jó szóra éhes izraelitára”), Varga Rózsának pedig levelet készül írni, hogy „jöhet” (*Teplíce, 1964. május 23.*). Közben a költő megismerkedett valakivel, aminek – mint barátjának írta Stószra – „katasztrófális következménye”, hogy beleszeretett.⁷ Ami azért is bajos, folytatta, mert „itt van beteg feleségem, aki nemrég jött vissza szanatóriumból s mihez kezdene nélkülem?”, bár végül is érthető, hogy „így kellett lennie – az utolsó hónapok borzalmai után [...] megjelenik egy végtelenül szimpatikus nő s az öreg költő megbolondul”. Közben a pozsonyi magyar kiadó most is elvetette versei új kiadását, mert szerintük „a könyvnek se itt, se Magyaror.-on nem lenne piaca”. Leadta viszont a kiadónak *Eszméék és arcok* című esszéválogatása első kötetét, kérve, hogy tegyenek meg mindent a két könyv „jövő évi kiadása érdekében”. Versválogatását azonban

Panasz és Remény

címmel némileg átdolgozta, illetve mintegy húsz „groteszkjével” kiegészítette, melynek érdekében talán Fábry is tehetne valamit. (*Teplíce, 1964. július*

⁵ MTAK Ms 5381/93. – Megemlíthető itt Forbáth idevágó megjegyzése Novomeskýről, akivel jó barátságot ápolt s mellesleg az esküvői tanúja is ő volt: „A felszabadulás után sok gondja-tendője volt, de maradt számomra ideje. Hadd említsem, hogy beszéltem vele néhány magyar értelmiségi érdekében. Azonnal intézkedett, nem volt sovinizta; az a vád koholmány, mint anynyi hasonló azon nehéz években.” Forbáth Imre: *A kortárs szemével*. Új Szó, 1964. február 8., 9. p. – Mellesleg Forbáth Imre verseinek 1965-ben megjelent, Ctibor Štítnický-fordította, *Na zázrak čakajúci* (A csodaváró) című, szlovák nyelvű válogatásához az egyébként Budapesten született Laco Novomeský írta az előszót.

⁶ MTAK Ms 5381/94. (1964. május 20.)

⁷ Vö. Fábry 1959. augusztus 4-i levelével, melyben viszont ő tájékoztatja Forbáthot „közbejött szerelméről” (MTAK Ms 5381/58.) Lásd ezzel kapcsolatban tanulmányom második részét (Opus, 2021. 2. sz., 72–73. p.), a 16. sz. jegyzetét! – Felvetődik a kérdés, hogy ehhez az intermezzohoz mennyiben lehetett köze a szóban forgó fiatal irodalomtörténész teplicei látogatásának?

11.).⁸ Fábry válaszelevelét ellenben, melyre Forbáth 1964. augusztus 26-i postai levelezőlapja utal („Soraid alaposan felizgattak – infarktus nem csekélység!”), hiába kerestük a költő hagyatékában fennmaradt levelek között. Forbáth említett levelezőlapján amiatt háborog, hogy nem lehet barátja közelében és – mint orvos – nem vigyázhat rá, de maga is beteg, felesége „rövid időközökben a műtőasztalon”, az életét pedig a „gondok és pénzgondok”, és a kiadókkal való „utálatos veszekedések” töltik ki. Nem csoda, ha az írással is nehezen boldogul: „egy oldal: 20 cigaretta”. Ezért is volna fontos számára e két kötetének mielőbbi megjelenése, mert „csekély-nyugdíjú jövő egzisztenciája” [sic!] függ tőle (*Teplíce, 1964. augusztus 26.*). November 8-án költőnk újabb képeslapot küldött Stószra, melyben Fábry legújabb irodalmi díjához,⁹ valamint B. Nagy László róla írt tanulmányához gratulált,¹⁰ mondván, ezek az elismerések „Lassankint közelednek” az ő véleményéhez, miszerint barátjának „a Romain Rollandok, az erkölcsi zsenik oldalán” a helye (*Teplíce, 1964. november 8.*). Fábry kitüntetését annak tudta be, hogy a róla szóló határozatot még időben meghozták, amikor a sokat és sokfelől támadott tanulmánya, az *Antisematizmus* körüli botrány hullámai „még nem értek el Prágába”. Azóta azonban már egy újabb „pofont” is kapott. Az antifasiszta írók egy, Besztercebánya melletti üdülőtelepen, Tálen – többek közt Ilja Ehrenburg részvételével – megszervezett találkozójára ugyanis „elfelejtették” meghívni, a fentebb is említett Laco Novomeský pedig előadásában „minden rendű és rangú antifasizmust megemlített, csak – csodálatos véletlen – épp a magyar antifasizmust (és íróit) nem tudta meglátni”.¹¹ Pedig, így Fábry, nyugodtan meghívhatták volna, hisz állapota miatt úgysem tudott volna elmenni rá, ahogy – legutóbbi kórházi kezelése óta – dolgozni sem tud, csupán az *Európa elrablását* javíttatja, „bolhássza”.¹² Forbáth december 15-én válaszolt Fábrynak, mely levelét ezúttal – nehézkes fogalmazása ellenére – teljes terjedelmében érdemes idéznünk:

⁸ Forbáth kötete *Cikkek és tanulmányok I. kötet* alcímmel 1966-ban jelent meg Csanda Sándor utószavával (*Forbáth Imre publicisztikája*), melynek második kötete azonban, vélhetően a költő 1967-ben közbejött halála miatt, soha nem látott napvilágot. És nem jelent meg versválogatásának tervezett új, bővített kiadása sem, ehelyett a budapesti Magvető Könyvkiadónál adott ki tőle 1967-ben *A csodaváró* címmel Varga Rózsa egy válogatást.

⁹ Fábryt 1964-ben a Csehszlovák Írók Szövetségének Nemzetiségi Díjával jutalmazták. Ezt a meglehetősen tetemes, nagyjából egy-másfél évi fizetésnek megfelelő összeggel, 20.000 koronával járó díjat egyébként első ízben Forbáth Imrének ítelték oda 1963-ban.

¹⁰ B. Nagy László: *A stószai mérték*. Kortárs, 1964. november, 11. sz., 1792–1805. p.

¹¹ MTAK Ms 5381/95. (1964. november 12.) – A pozsonyi Új Szóban Fónod Zoltán foglalkozott – Fábryt hiányolva – a tanácskozással. Fónod Zoltán: *A humánium férfimunka. A tálei antifasiszta írótalálkozó*. Új Szó, 1964. szeptember 5., 9. p.

¹² MTAK Ms 5381/95. (1964. november 12.)

„Kedves Zoltánom!

Élveztem soraidat, könyvedet¹³ s a Kossuth-rádió adását. Utóbbi tökéletesen sikerült, érdekes, drámai 40 perc volt, feszülten figyeltem elejétől – végéig. Könyvedet éjjel gyorsan átvettem, s most másodszor olvasom, gondolatban másodszor átélem azon nehéz, de heroikus időket. Fábry a fanatikus igazságkeresés, szókimondás, nagy költői erő – a legnagyobbakra emlékeztet, Kölcsaire [sic!], Adyra s a csúcsein ótestamentumi prófétákra. Nagy voltál és vagy, barátom, tévedéseidben s túlzásaidban is, melyeken néha kissé mosolyognom kell. Van bennük valami óriásgyermeki naivitás és goethei szuverenitás. Földes, Neubauer stb., minnek emlegessem. Magad jobban tudod. Csak egy dolgot nem értettem meg soha immár 40 év óta. Hogy nem láttad meg egész ellentmondásos valóságában éppen azt a költőt, aki minden ficam dacára igazán Fábry-i értelemben volt költő...¹⁴ Nos, igen. Mi újság nálam? Feleségem megint klinikán. Én elcsúsztam, elestem s most begipszelve csonttöréssel. Különben is csupa bosszúság. Biztosan megkaptad már a cseh fordításkötetet.¹⁵ Nem jó: hanyag fordítóm elrontott egy csomó verset – de a Fábry-vers sikerült neki, szerencsére, mindenkinek tetszik! – s hozzábiggyesztett egy bután összetákolt utószót. S végül becsaptak a honoráriummal és szabotálják a könyvpiaci sikert. Szóval jégesőként zúdul rám minden rossz. Kérem, mi az istennyilának élek én még? Ha stílusosan elpatkolok 20–30 év előtt, előbb-utóbb belekerülök az irodalmi hagiográfiákba – erről gondoskodnak az irodalomtudósok. De így: öregség, betegség, gondok, elapadt alkotó erő, döngrovás, ebek harmincadja s egyéb synonymák [sic!]. Hogy ezeket írom, veszem a porokat, üptre dohányzom, snapszot vedelek, megőrülök a fájdalomtól. – Elég, visszatérek könyved olvasásához. Szívből gratulálok sikereidhez, megérdemled és még sokkal, sokkal többet. – Írd hamarosan az ígért hosszú levelet.

Szeretettel ölel Imréd” (*Teplice, 1964. december 5.*)

Fábry január 24-én válaszolt barátja e levelére, elsőik közt említve – hangjában némi keserűséggel – a róla írt Forbáth-verset, melyből talán a csehek is megtudhatnak róla valamit. A *Kúria, kvaterka, kultúra* kedvező visszhangján pedig azért csodálkozik, mert „pont ez a »zsengés« könyv, melynek kiadásától úgy viszolyogtam, kapja meg az embereket”. Közben befejezte az *Európa elrablását*, s épp postázni készül a kiadónak, 510 oldal, de kétséges, hogy sikerül-e valaha is megírnia annak tervezett második kötetét. És kíváncsi rá, hogy a csehek felfigyelnek-e majd erre a könyvére, mert „ha valamit kell tőlem kihozni [sic!], akkor ez az”.¹⁶

¹³ Értsd: a *Kúria, kvaterka, kultúrát*.

¹⁴ Forbáth leplezetlenül, de talán némi öniróniával is régi sérelmére-fájdalmára utal, miszerint barátjától költőként nem kapta meg azt az elismerést, amit elvárt volna, illetve ami jólesett volna neki tőle.

¹⁵ Forbáth, Imre: *Až němý promluví*. Přebánil: Jestráb, Vojtěch. Československý spisovatel, Praha, 1964, 87 p.

¹⁶ MTAk Ms 5381/97. (1965. január 24.) – Nos, Fábry végül sem az *Európa elrablása* második kötetével nem készült el életében, sem a csehek figyelmét nem keltette fel annak megjelent kötetével.

Forbáth nemkülönben a versei cseh kiadása okozta bosszúságokkal, kiadója szűkeklésével volt elfoglalva. S nagyon várta versei szlovák kiadását, hiszen Ctibor Štítnický fordítása feltétlenül jobbnak ígérkezik a csehnél... Prózávalogatásának első kötete viszont, úgy tűnik, hamarosan nyomdába kerül, és az év végéig talán a második kötet összeállításával is végezhet. Aforizmái kiadására azonban nem talál kiadót, és „filmkéziratára” (értesd: filmnovellájára) sincs igény, „Hiába volnék – tette hozzá – a hírhedt [sic!] prágai magyar költő”. És elégette az elsősorban Tóth Tibor szorgalmazására elkezdett visszaemlékezését is, mivel „közölhetetlenek” találta, noha hét hónapot dolgozott rajta. Egyébként is „csupa halotról” volt benne szó, és „állandó izgalomban” írta, a végén már hallucinációi voltak közben. Fábrytól persze mindent elolvas, amihez csak hozzájut, és örül, hogy legalább az ő „utókora biztosítva van”, és biztosra veszi, hogy barátja műveit „sok nyelvre” lefordítják majd. Ezért nem is érdemes azok cseh kiadásán törnie a fejét, hisz „idővel” meglesz ez is, bár nem tudja, „mi a fene ütött beléjük”, hogy azt így halogatják. Végül nagyon szeretné már látni őt, és elbeszélgetni vele mindenről, mert „levélben nem lehet dolgokat közölni” (*Teplíce, 1965. március 25.*)

Személyes találkozásukra végül – vagy négy évtizedes ismeretség és levélbeli kapcsolat után – 1965 tavaszán került sor az év elején megalakult kassai Batsányi Kör első nagyobb szabású rendezvénye: május 27-i Batsányi-estje jóvoltából, melyre – több jeles magyarországi személyiség: Illyés Gyula és felesége, továbbá Keresztury Dezső és felesége, valamint Fodor András és a megszervezésükben oroszlánrészt vállaló Erdélyi Zsuzsa és T. Erdélyi Ilona mellett – őt is meghívták. A rendezvény népes küldöttsége – mindenekelőtt Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Forbáth Imre és Fodor András, több csehszlovákiai magyar író és közéleti személyiség kíséretében – május 29-én Stószra is ellátogatott. A szóban forgó eseménynek így Illyés és Fábry, továbbá Illyés és Forbáth személyes találkozója is irodalomtörténeti jelentőségét kölcsönöz, amit az is aláhúz, hogy több évtizedes levelező barátság után Fábry és Forbáth is ekkor találkozott egymással először (és utoljára).¹⁷ Hogy Forbáth miként élte meg e találkozását Fábryval és Illyéssel,

¹⁷ Béres József visszaemlékezése. Máté László: *A kassai Batsányi Kör Évkönyve 1965–1968*. Szerkesztette: Turczel Lajos. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1969, 20–26., különösen: 21–24. – Fodor András a következőket jegyezte föl ezekről a napokról, illetve találkozásokról naplójába: „Két napig Kassán voltam Illyésék és Keresztury társaságában. A Batsányi Társaság magyar irodalmi estjén s az egyik iskolában szerepeltünk. Illyés évtizedes levelezőkapcsolat után először fogott kezét a stószai Fábry Zoltánnal és Forbáth Imrével. Az utóbbi hallván, hogy én is somogyi vagyok, közös szobát kért velem, s beszélt sok érdekeset egész éjszaka.” Fodor András naplófeljegyzése 1965. június 4-én. In <http://inaplo.hu/n/n212.html#i650604n023> – Két évvel később, *A nemzedék hangján* című esszékötetében pedig a következőképpen rajzolta meg Forbáthtal való megismerkedésének körülményeit: „1965 tavaszán a kassai Batsányi-kör irodalmi ünnepélyének sok nevezetes eseménye volt. Kimozdult remeteségéből a csehszlovákiai magyarság nagy örege: Fábry Zoltán. Több évtizedes távoli ismeretség után ott találkozott először Illyés Gyulával. Eljött Teplícéből a határon túli magyar irodalom legnevesebb költője: Forbáth Imre. Fábry és Forbáth, akárcsak Illyés meg Forbáth, ott [...] válhatták át az eszmei közelséget, a több évtizedes levelező-barátságot személyes ismerettségé. Az egymást kölcsönösen nagyrabecsülő írók első

egyelőre nem ismeretes (legalábbis számomra, hiszen a Fábry-hagyatékban a kérdéses helyen fellelhető következő levele már október 20-i keltezésű). Pedig bizonyosan írt neki korábban is emlékezetes találkozásuk után, hiszen Fábry július 23-án köszönettel nyugtázta Forbáth szlovák versválogatásának megérkezését, mely „Nagyobb lélegzetű, mint a cseh kiadás”, és „a külalakja, nyomdai megoldása is kitűnő”, és örül, írta, hogy „Végre Te is sorra kerültél”, így „Most már kettesével tükrözzük egymást”. Találkozásuk azonban valószínűleg nem elégítette ki őket, legalábbis Fábryt nem, hiszen „a nagy tömegben” nem is tudtak beszélgetni. Ráadásul a Batsányi Kör rendezvényét és illusztris vendégeinek, valamint résztvevőinek stósz kiruccanását a hatóságok, illetve a szlovák sajtó és közélet sem nézte jó szemmel, amint erre levelében Fábry is kitért: „Hogy a mi szép összejövetelünkből mi lett? Szlovák barátaink mindenáron összeesküvéssé szeretnék felnagyítani, valami megengedhetetlenségé. Micsoda kicsinyes provincializmus! Nem tudunk ettől a sovinizmustól szabadulni? Már a létünk is fáj? Nagyon elkeserített az egész.

Van-e értelme itt szónak, gesztusnak,

amikor eleve lehetetlenítik a szolidaritást, az egymáshozmelegedést.”¹⁸

Nyolc nappal később Fábry az Irodalomtörténeti Közlemények új számát küldte el kurta levél kíséretében Forbáthnak, melyben Varga Rózsa írt a költőről.¹⁹ Mely levelének végén két érdekes adalékot is találhatunk az 1960-as évek derekának irodalomtörténetéhez, irodalmi életéhez. Az egyik Dobos László prágai cseh-szlovák írószövetségi titkárrá való kinevezésének tervére utal, mellyel kapcsolatban Fábry azt feltételezte, hogy ily módon talán „felfelé buktatják” az ő, Irodalmi Szemle-beli *Antisematizmusa* miatt, melyért a lapot is sok támadás érte. A másik pedig egy bizonyos „Illyés-ügygel” kapcsolatos, melyről ugyan nem sokat tud, csupán gyanítja, hogy valakik megpróbálnak belőle „Bolhából elefántot” csinálni.²⁰

kéz-fogásai közt egyszerre csak váratlan jelentőséget kapott a magam szerénynek szánt bemutatkozása. Illyés fordított oda Forbáth Imréhez: „Ez meg itt egy pátriádbeli fiatalember! Ő is Somogy megyei!” Fodor András: *Forbáth Imre hazatérése*. In uő.: *A nemzedék hangján*. http://inaplo.hu/fodorandras/1973_A_nemzedek_hangjan/s022_For bath_Imre/s022_For bath_Imre.html

¹⁸ MTAK Ms 98. (1965. július 23.)

¹⁹ Varga Rózsa: *Egy csehszlovákiai magyar avantgardista költőről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 2. sz., 172–184. p.

²⁰ MTAK Ms 5381/99. (1965. július 31.) – Nem tudni pontosan, s ma már nehezen kideríthető, hogy Fábry mit értett „Illyés-ügy” alatt. Lehetséges azonban, hogy Illyés ama, „diplomáciai bonyodalmakat okozó” kijelentéséről van szó, melyről Tözsér Árpád emlékezett meg egy helyt, s amely Illyés kassai szerzői estjén hangzott el („Eddig mi nyújtottuk a kezünket a szlovákoknak kézfogásra, de ráütöttek a kezünkre, nem nyújtjuk többet a kezünket!”). In Tözsér Árpád: *Stósz, 1965. május. Egy Illyés-fotó alá*. Irodalomismeret, 2002. 3–4. sz., 183. p.

Ezután ismét hónapok maradtak dokumentálatlanul Forbáth és Fábry levelezésében (noha annyi fellelhető leveleik alapján is biztosra vehető, hogy a szóban forgó időben Forbáth egy képeslapot mindenképpen küldött Fábrynak [*Teplíce, 1965. október 20.*]). S hónapok óta újból betegeskedik, írta ez utóbbi levelében, májustól „odalent” – azaz Pozsonyban – sem volt, „ami hiba, mert aki nem mutatkozik, az nem existál [sic!].”²¹ Míg azonban szlovák versválogatásának meglehetősen sikere, hamarosan megjelenő „próza válogatását” a „lektorok megtépázták”, és „kihagytak belőle néhány fontos írást”. Ráadásul amellet, hogy így elég „vékony kötetke lesz”, mindössze négyszáz példányban tervezik a kiadását, azaz „alig fog az olvasó kezébe jutni”, és ugyanaz a sors várhat rá, mint a versválogatására. Ezért szeretné, ha ez utóbbi – esetleg új címmel s kötetben addig nem szereplő verseivel kiegészítve – új kiadásban is megjelenhetne, de „erőlködése” eddig nem hozott eredményt. Többek közt a kiadó szerkesztőjének, Koncsol Lászlónak is írt ez ügyben, hogy verseskönyvét felvehetnék az indulóban levő könyvklub, a Versbarátok Köre tagilletményei közé, de még nem kapott választ tőle. Közben verseit a Csehszlovákiában járt Stefan Heym is magával vitte Németországba, hogy fordítót és kiadót találjon hozzájuk, mert ha ez sikerülne – írta Fábrynak –, „azonnal a Te művedet próbálnánk elhelyezni”. Majd újból kitért mintegy 140 oldalnyi, időközben megsemmisített visszaemlékezésére, melyet azonban „levelben nem közölhető okokból” el kellett égetnie. Pedig nagyon jól jönne már neki „a sok bántalom, félreértés és mellőzés után egy kis morális és anyagi siker”, hiszen még mindig „nagyon rosszul” él, „vacak nyugdíjjal, egy főiskolás lánnyal és nagyon beteg feleséggel törődve” (*Teplíce, 1965. október 20.*). De nyúglódtott Fábry is, akitől ha meg is jelent ez-az, azokat is nagyrészt két-három éve írta, mindössze Gaál Gábor-írása tekinthető újnak a Tiszatáj szeptemberi, illetve az Irodalmi Szemle októberi számában.²² Figyelmébe ajánlja viszont barátjának a miskolci Napjainkat, „mely most a szlovákiai magyar irodalmat forszírozza” (tőle s róla már hoztak anyagot), s ugyan egyelőre nem tudja, „fizetnek-e”, ám ha igen, javasolja barátjának is, hogy küldjön nekik „valamit”.²³ Ami pedig azt illeti, őt is bosszantja a Forbáthtal kapcsolatos „kiadói botfűlés”, s ha Koncsol László, mint ígérte, a közeljövőben ellátogatna hozzá, Forbáth ügyét is megbeszéli vele. Most a „Csehszlovákiát járó magyar írói küldöttséget” várja (melynek „egyik ága”: Dobozy Imre, Veres Péter, Lengyel József, Benjámin László és Váci

²¹ Ugyanezt évekkorábban, 1958 decemberében így fogalmazta meg Csanda Sándornak egyik levelében: „Hiba hogy nem vagyok értesülve a berkekről, pedig ha az ember nem ismeri a dolgokat, úgy jár-kei a bonyolult érdekek és ellenérdekek útvesztőjében, mint egy vak koldus a piacon.” In Csanda Sándor: *Emlékek Forbáth Imréről*. Irodalmi Szemle, 1967. június, 6. sz., 486. p.

²² MTA Ms 5381/100. (1965. október 22.) – Lásd: Fábry Zoltán: *A koronatanú*. Tiszatáj, 1965. szeptember, 9. sz., 717–720 p.; ua., Irodalmi Szemle, 1965. október, 8. sz., 673–677. p.

²³ Fábrynak az 1962-től megjelenő miskolci folyóirat 1965. októberi számában jelent meg az első írása („*Rohanj, ha rongy is a mentéd*” címmel egy részlet a készülő *Európa elrablásából*, 6. p.), míg Forbáthtól haláláig egyetlen írást sem találtam a lapban.

Mihály hozzá is bejelentkezett), de várja Varga Rózsát is az ostravai Magyar Naplóról készülő monográfiája ügyében.²⁴ Forbáth Imrétől még két, Fábrynak címzett, október 23-i, illetve november 24-i képeslapja után az 1966-os esztendőből mindössze egyetlen levelet találtunk (1966. december 28-ról) a stószói író somorjai levélhagyatékában, miközben a Forbáth-hagyaték öt levelet is őriz ugyanezen időből Fábrytól (1965. december 27-iben, 1966. február 25-ivel, 1966. április 22-i, 1966. szeptember 11-i és 1966. december 18-i keltezéssel). Közülük a december 27-i Forbáth lapját és jókívánságait köszönte meg, a február 25-i barátja „riasztó lapjára” reagált, az április 22-i Forbáth Fábry válaszána elmaradását nehezményező levelére hivatkozott („csökkent energiával képtelen vagyok úgy válaszolni, hogy kielégítsem a »keresletet«, írta Teplicére). De szeptember 11-én is amiatt mentegetőzött, hogy „postanaplója” szerint már február 25-e óta nem írt Forbáthnak,²⁵ december 18-án pedig barátja újabb jókívánságára hivatkozott, aki közben részt vett a magyar fővárosban rendezett nemzetközi költőtalálkozón is.²⁶ Április 22-én Fábry levelei ritkulása miatt szabadkozott („egyre fukarabbak időben és terjedelemben”), aminek az a magyarázata, hogy „a régi levelezőkhöz újak jöttek”, ő pedig „csökkent energiával képtelen” kielégíteni a megnövekedett „keresletet”. Időközben megkapta Forbáth tanulmánykötetét, a magát első kötetként hirdető *Eszmék és arccok* is, de nem érti, „miért kellett felezni” s „két vékonyított könyvet kiadni egy rendes terjedelmű helyett”, azaz „Ha megvan az anyag, miért nem lehetett egyszerre és együtt”. Ugyanekkor fontos(ak) lett(ek) volna a számára az Európa elrablása idegen nyelvű kiadása(i) is, s noha a szlovák politikai kiadó „tervbe vette” a megjelentetését, szerződést még nem kapott rá. Igaz, jobb szeretné művét cseh fordításban látni, egyelőre azonban meg kell várnia válogatott írásai cseh kiadását, még ha ő az Európa elrablását tartaná fontosabbnak. Egyelőre azonban lefoglalja könyve tiszteletpéldányainak „expediálása” (eddig mintegy száz példányt adott postára belőle), majd ismét öregségét és a vele járó nyűgöket panasolja: „Testünk nem bírja, pedig gondolataink lennének. Lám az Egri Viktorok erre nem panaszkodnak, pedig egy idős velünk [sic!]: és jobb ügyhöz méltó buzgalommal csak úgy ontja rossz regényeit”.²⁷ Munkatempóját jellemzi, hogy a Mécs Lászlóról írt, a költőről alkotott korábbi véleményét revideáló tanulmányával – melyre az Új Szó szólította fel, de végül is az Irodalmi Szemle közölte – másfél hónapig bajlódott. Igaz, közben látogatója is szép számmal akadt (például Németh

²⁴ MTAk Ms 5381/100. (1965. október 22.) – Varga Rózsa monográfiáját lásd: *„Keressétek, ami össze-köt...” Népfrontpolitika, irodalom és a Magyar Nap*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1971, 217 p. – A monográfia véleményezésének ügyét Forbáth is említette Fábrynak írt, 1964. október 20-i levelében (*Teplice, 1965. október 20.*).

²⁵ Fábry, illetve „postanaplója” itt tévedhetett, hiszen Forbáth hagyatékában, mint fentebb látható, egy április 22-én kelt levele is megtalálható.

²⁶ MTAk Ms 5381/102, 103, 104, 105, 106. (A 102-es számú levelén téves jelzet [5383] szerepel.)

²⁷ MTAk Ms 5381/104. (1966. április 22.)

László és Rákos Péter is).²⁸ A „Mécs-probléma” azonban többek közt arra is jó volt a számára, hogy újból kifejtse a maga ún. „valóságtéziseit”. Mert szerinte a „Mécs-ügyet nem lehet úgy leegyszerűsíteni”, ahogy azt Forbáth tette Londonban.²⁹ December 18-i levelében Fábry arra figyelmeztette Forbáthot, hogy elfelejtett beszámolni neki a budapesti költőtálalkozóról, sőt egy „nyilvános beszámolóra” is vállalkozhatott volna ottani tapasztalatairól. Bár lehet, írta, „ez inkább a fiatal és munkabíró Tózsér dolga lenne”, vetette fel, aki szintén ott volt a költőtálalkozó meghívottjai között.³⁰ Forbáth Fábry e levelére, melyben a stószai író barátjának a szegedi Tiszatáj költőtálalkozóról szóló beszámolójának rá vonatkozó részeit idézte („...az idős csehszlovákiai magyar költő, a találkozó legérdekesebb vendégei közé tartozott. Hetven felé már, s átvészelve két infarktust, még mindig kedves, kedélyes, fiatalosan szellemes. [...] Szemüveget vesz elő, a fehér lapra tűnődik, majd mielőtt tollat ragadna, ritka bajusza alól megkérdi...” stb.),³¹ december 28-i postai levelezőlapjával reflektált: „Szemüveget még sose hordtam, bajuszom nem ritkás, kedélyes nem vagyok, nem volt infarktusom, hanem kétszer agyvérzés...” Majd arra kérte Fábryt, tartalékolja energiáit az *Európa elrablásának* folytatására; „írjál kisebb dimenziókat”, fogalmazott, „legalább ebben utánozz engem, csak aforizmákat írok”. „Bár még egyszer meglátogathatnálak, Zoltánom!” – zárta Fábrynak írt, annak somorjai levélhagyatékában fellelhető utolsó sorait (*Teplíce, 1966. december 28.*).³² Stószai barátját azonban

²⁸ MTAk Ms 5381/106. (1966. szeptember 11.) – Fábry Zoltán tanulmányát lásd: *Vigyázatok a nappalokra! A Mécs-probléma és tanulságai*. Irodalmi Szemle, 1966. szeptember, 7. sz., 631–642. p.

²⁹ MTAk Ms 5381/106. (1966. szeptember 11.) – Az utalás valószínűleg Forbáth *A csehszlovákiai magyar irodalomról* című, eredetileg Vladimír Clementis kérésére 1943-ban, Londonban írt és ott megjelent, s az Irodalmi Szemle 1965. októberi számában újraközölt tanulmányára vonatkozott, melyben költőnk Mécsset olyan, a „jobboldal költői vezéralakjává” lett „humanista papköltőnek” nevezte, akinek költészete – „hatásos fehér reverendában” (sic!) szavalva verseit – „Hírnevének terjedésével arányban rosszabbodott”, „és csak szavainak özöne volt nagyobb, mint a haladással szemben táplált gyűlölete”. In Forbáth Imre: *A csehszlovákiai magyar irodalomról*. Irodalmi Szemle, 1965. október, 8. sz., 718. p.

³⁰ MTAk Ms 5381/105. (1966. december 18.) – Tózsér Árpád, aki a Josef Hanzlík, Forbáth Imre, Ján Smrek és Ctibor Štítnický összetételű csehszlovák íróküldöttség tagjaként vett részt a találkozáson, végül *A költészet egyetemességéről* című jegyzetében számolt be az Irodalmi Szemle-ben az eseményről (1966. december, 10. sz., 912–913. p.) Ugyanitt a lap Forbáth Imrének a találkozáson elhangzott rövid felszólalását is közölte (*Indignatio facit versum*, 913–914. p.)

³¹ MTAk MS 5381/105. – A Tiszatáj beszámolóját lásd: (–y–): *Lírai feljegyzések az európai költőtálalkozóról*. Tiszatáj, 1966. december, 12. sz., 1054. p.

³² Fábry Forbáth halálára megjelent nekrológja azonban arra utal, hogy nem ez volt a költő hozzá írt utolsó levelezőlapja, mely valószínűleg a Fábry által idézett lehetett, a következő tudósítással: „...újra klinikára kell vándorolnom, de új operációt és narkózt már nem bírnék ki”. Fábry Zoltán: *Forbáth Imre halálára*. Irodalmi Szemle, 1967. június, 6. sz., 481. p. – Megjegyzendő, hogy eddig szintén nem akadt, aki összegyűjtötte és kiadta volna Forbáthnak a műfaj felső szintjét képviselő aforizmáit, amire pedig életében maga is több kísérletet tett (köztük nem egy eredetileg is cseh nyelven született, más részük magyarul, további részük pedig mindkét nyelven megtalálható a hagyatékában, eredetük nyelvét illetően eldönthetetlenül). Tózsér Árpádnak írt, 1967. április 11-én, tehát egy hónappal a halála előtt kelt levele szerint például „egy nyugat-német kiadó” is érdeklődött irántuk, ám azzal a kikötéssel, ha „a teuton-ellenes szentenciáit” kihagyja

találta Forbáth lapja, a Kortárs számára dolgozott egy nagyobb – „rázós és kényes, szenvedélyt felkavaró” – tanulmányon, aminek következtében „nagyot ugrott” a vérnyomása, így néhány napra abba is kellett hagynia, majd ismét nekifogott, azután megint leállt vele – ez a „circulus vitiosus” az élete, magyarázta.³³ Hamarosan esedékes hetvenedik születésnapjára egyébként Budapesten is, Prágában is váltogatás jelenik meg az írásaiból,³⁴ csak a szlovákok nem veszik figyelembe, annyira „a bögyükben” van. Az *Európa elrablásának* második kötetével ellenben már aligha sikerül elkészülnie, ha egy kis tanulmányon is egy hónapot „vacakol”. „Neked jobb erőnléte!” – zárta levelét,³⁵ nem sejtve, hogy nála egy évvel fiatalabb barátjának ekkor már csak nem egészen két és fél hónapja volt hátra az életéből: Forbáth Imre 1967. május 16-án meghalt. Búcsúztatására az Irodalmi Szemle szerkesztősége Fábry Zoltánt kérte föl, aki megrendülten fogadta barátja halálának hírért: „A levél kiesett a kezemből. Eltelt egy perc. Utána gépiesen nyúlok egy másik boríték után: gyászjelentést húzok ki belőle, a család küldi most már a megmásíthatatlan bizonyosságot. Amikor már az újságoknál tartok, az Új Szóból is – melyet én egy nappal később szoktam kapni – a gyászír mered felém: a feketén bekeretezett név. De ez nem lehet! Hisz tegnapelőtt küldtem el neki új könyvemmet, a *Valóság-irodalmat*. Egyeztetem a dátumokat: akkor már halott volt.”³⁶

Forbáth másfél év múlva lett volna hetvenéves.

Fábry viszont, születésének hetvenedik évfordulóján, Forbáth-nekrológját követően, 1967 szeptemberében külön számmal köszöntötte az Irodalmi Szemle. Forbáthban ugyan, egyik, Tőzsér Árpádnak küldött, öt nappal a halála előtt – „járnai és gondolkodni” egyaránt képtelenül – írt levele szerint még felvetődött egy „Fábry-cikk” ötlete a barátja köszöntésére tervezett számba, „egyelőre” azonban a *Fábry Zoltán* című, múltbéli versét ajánlotta oda,³⁷ melyet a stószói író több alkalommal is barátja legsikerültebb opusai közé sorolt. Így esett, hogy Forbáth ezzel a kétszeresen is szomorú aktualitást nyert versével „köszöntötte”, a síron túlról is, születésnapját üelő barátját. (Mellette még Fodor András *Küld-*

közülük, amire viszont a költő nem volt hajlandó. In Tőzsér Árpád: *Jegyzetek – „Szegény megboldogult Forbáth Imre”*. Irodalmi Szemle, 1967. november, 9. sz., 851. p.

³³ MTAK Ms 5381/107. (1967. február 28.) – Reguly Ernő Fábry-bibliográfiája azonban nem ad választ a kérdésre, hogy melyik írására gondolhatott itt Fábry.

³⁴ Lásd: Fábry Zoltán: *Hazánk, Európa*. Válogatta és szerkesztette: Simon István. Bibliográfia: Hölvényi György. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967, 615 p., illetve Fábry, Zoltán: *Naše vlast, Evropa*. Válogatta: Rákos Péter, fordította: Anna Rossová. Československý spisovatel, Praha, 1967, 224 p.

³⁵ MTAK Ms 5381/107. (1967. február 28.)

³⁶ Fábry Zoltán: *Forbáth Imre halálára*. Irodalmi Szemle, 1967. június, 6. sz., 481. p. – A Fábry által hivatkozott hírt lásd: Új Szó, 1967. május 17., 2. p.

³⁷ Tőzsér Árpád: *Jegyzetek – „Szegény megboldogult Forbáth Imre”*. Irodalmi Szemle, 1967. november, 9. sz., 851–852. p.

tés című Fábry-versét közölte a lap, valamint Bábi Tiborét – melyet évtizeddel korábban írt –, aminek érdekessége, hogy a költő-publicista megelőzően egyike volt Fábry legvehemensebb bírálóinak, ellenlábasaiknak.) Ezután a folyóirat még az évi novemberi számában is visszatért Forbáth elhunytára, a Forbáth-problémát korábban is, később is tanulmányban, esszében, jegyzetben, versben taglaló Tözsér Árpád „*Szegény megboldogult Forbáth Imre*” című, a költőhöz fűződő emlékeit, és a tőle kapott leveleit felidéző jegyzetével.³⁸

A „szegény megboldogult” jelzõt egyébként – későbbi visszaemlékezése szerint – Koncsol László illesztette Forbáth neve elé, s tőle vette át nekrológjához Fábry, és az ő nyomán, jegyzetéhez, Tözsér. Forbáth, miután „előjött [...] teplicei rejtőzködéséből”, írta róla Koncsol, „többször ellátogatott nagyon távoli cseh városából Pozsonyba”, ahol a kiadóban néhány alkalommal ő is találkozott vele. S szerinte „Forbáth egész hányatott, furcsa, egy kicsit a világtörténelemben szótt élete, mindenhova és sehova tartozása, egyszerre űzött és honos, barát és idegen volta, amelyben mindig volt valami macska- és szellemszerű, ahogyan fölbukkant és újra eltűnt, nyugtalanító volt. Rejtélyesen lebegő, csupa meg nem felelés, hibás illeszkedés, furcsa, átellenes kötődés”. Ezért, lehetséges jelzőit illetően úgy gondolta, hogy „a fentiek folytán egyetlen más halottra sem illik úgy a »szegény megboldogult« megjelölés, mint Forbáthra, mert halálában azzá lett, amivé élete során nemigen lehetett – kegyetlenül egyazonossá”.³⁹

Az Irodalmi Szemle mellett természetesen a legfontosabb csehszlovákiai magyar és magyarországi lapok is megemlékeztek – igaz, jobbára nemzedék-, illetve volt kisebbségi sorstársai révén – Forbáth haláláról (az Élet és Irodalomban Dobossy László, a Tiszatájban az irodalomtörténész Csukás István, a Kortársban Sándor László méltatta őt, de írt róla a Magyar Nemzet, a Népszabadság és a Népszava, Romániában a Korunkban Szász János, az Igaz Szóban Szemlér Ferenc foglalkozott vele).

Barátjának, Fábry Zoltánnak ezután még további három év adatott földi pályáján.

De barátok voltak-e a szó legszorosabb értelmében, vagy csak sors- és eszmétársak, akiket a történelmi idő sorolt egymás mellé?

Vagy talán még azok sem minden esetben?

³⁸ Míg Tözsér Árpád Forbáthnak címzett három levele megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Forbáth-hagyatékban, addig a Tözsérnek címzett Forbáth-levelek – emlékezete szerint – ott maradtak az Irodalmi Szemle egyéb szempontból is igen gazdag és irodalomtörténetileg értékes archívumában, melynek a Madách Kiadó költözései, továbbá szervezeti átalakulása, valamint közelmúltbeli felszámolása során nyoma veszett.

³⁹ Koncsol László: *Egy kapcsolat háttérvázlata*. In uő: *Nemzedékem útjain*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1988, 183–184. p.